

МОВНІ ТАБУ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ: ПРАКТИКА РОБОТИ В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ

Гребенщикова О.Г., канд. філол. наук (Харків)

Іноземні студенти, які володіють мовою на високому рівні, можуть і повинні освоювати всі шари лексики російської мови, у тому числі – й табуйовані слова та вирази. Відтак великого значення набуває відбір лексичного матеріалу й вибудовування системи навчальних вправ. Тільки така системна підготовча робота, з нашої точки зору, може дати позитивний результат у процесі навчання РМІ.

Автор статті зауважує, що два найважливіші теоретичні поняття, які потрібно ввести для навчання лексики іноземних студентів, – це мовне табу й евфемізм, а також варто говорити про співвідношення цих термінів між собою. Головна причина евфемізації – бажання пом'якшити сенс сказаного, уникати конфліктності спілкування, комунікативних невдач. Евфемізм, таким чином, – це мовний зворот, який використовується для пом'якшення ефекту від мовлення.

Вибираючи тематику табуйованих тем для обговорення в іноземній аудиторії, доцільно обмежитися темами, які були б актуальними для студентів, і набором лексем, які були б посилені для них. При цьому важливо використовувати тексти різних стилів мовлення, в основному – розмовного та публіцистичного. Проте і в художніх текстах можна знайти приклади евфемізмів. Відповідні вправи також варто використовувати, особливо якщо мова йде про письменників, знайомих студентам.

У статті наведені приклади різних груп евфемізмів: зустрічаються побутові, професійні, економічні, політичні, дипломатичні, соціальні лексеми. Всі їх об'єднує підвищена частотність уживання й актуальність для сучасних молодих людей. Автор статті доходить висновку, що будь-яка системна робота з табуйованою лексикою на заняттях із РМІ дозволяє студенту розвинути власну комунікативну компетентність, інтегруватися в культурне середовище носіїв мови, зрозуміти національно-культурні особливості конкретного етносу. Саме тому робота з мовними табу і способами їх подолання є перспективним напрямком у процесі навчання російській мові іноземних здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: евфемізм, комунікативна компетентність, мовне табу, табуйована лексика.

Гребенщикова А.Г. Языковые табу и способы их преодоления: практика работы в иноязычной аудитории. Иностранные студенты, владеющие языком на продвинутом уровне, могут и должны осваивать все пласты лексики русского языка, в том числе – и табуированные слова и выражения. Однако здесь большое значение приобретает отбор языкового материала и выстраивание системы обучающих упражнений. Только такая системная подготовительная работа, с нашей точки зрения, может дать положительный результат в процессе изучения РКИ.

Автор статьи подчеркивает, что два важнейших теоретических понятия, которые нужно ввести для студентов, – это языковое табу и эвфемизм, а также важно говорить о соотношении этих терминов друг с другом. Главная причина эвфемизации – желание смягчить смысл сказанного, избегать конфликтности общения, коммуникативных неудач. Эвфемизм, таким образом, – это оборот речи, который используется для ее смягчения.

Выбирая тематику табуированных тем для обсуждения в аудитории, целесообразно ограничиться темами, которые были бы актуальны для студентов, и набором лексем, которые были бы сильны для них. При этом важно использовать тексты разных стилей речи, в основном – разговорного и публицистического. Тем не менее, и в художественных текстах можно найти примеры эвфемизмов. Подобные упражнения также имеет смысл использовать, особенно если речь идет о писателях, знакомых аудитории. В статье приведены примеры самых разных групп эвфемизмов: встречаются бытовые, профессиональные, экономические, политические, дипломатические, социальные лексемы. Все их объединяет повышенная частотность употребления и актуальность для современных молодых людей. Автор статьи приходит к выводу, что любая системная работа с табуированной лексикой на занятиях по РКИ позволяет студенту развить собственную коммуникативную компетентность, интегрироваться в культурную среду носителей языка, понять национально-культурные особенности конкретного этноса. Именно поэтому работа с языковыми табу и способами их преодоления является перспективным направлением в процессе обучения русскому языку иностранных соискателей высшего образования.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, табуированная лексика, эвфемизм, языковое табу.

Oleksandra Hrebenshchykova. Language taboos and ways to overcome them: the practice of working in a foreign audience. Foreign students who speak the language at an advanced level can and should master all layers of the vocabulary of the Russian language, including taboo words and expressions. However, the selection of language material and building a system of training exercises are of great importance here. Only such systematic preparatory work, from our point of view, can give a positive result in the process of studying RFL.

The author emphasizes that the two most important theoretical concepts that need to be introduced to students are linguistic taboos and euphemisms, and it is also important to talk about the relationship of these terms with each other. The main reason for euphemization is the desire to soften the meaning of what was said, to avoid conflict of communication, communicative failures. Euphemism, therefore, is a turn of speech that is used to soften it.

Choosing taboo topics for discussion in the audience, we should limit ourselves to topics that would be relevant to students, and a set of tokens that would be feasible for them. At the same time, it is important to use texts of different styles of speech, mainly colloquial and journalistic. Nevertheless, examples of euphemisms can also be found in literary texts. It also makes sense to use such exercises, especially when it comes to writers familiar to the audience. The article gives examples of the most diverse groups of euphemisms: there are everyday, professional, economic, political, diplomatic, social tokens. All of them are united by the increased frequency of use and relevance for

modern young people. The author concludes that any systematic work with taboo vocabulary in RFL classes allows students to develop their communicative competence, integrate into the cultural environment of linguistic speakers, and understand the national and cultural features of a particular ethnic group. That is why working with language taboos and ways to overcome them is a promising direction in the process of teaching the Russian language to foreign applicants for higher education.

Key words: communicative competence, taboo vocabulary, euphemism, language taboo.

Постановка проблеми. Табуїтована лексика – значний, але досі малодосліджений шар російської літературної мови. На сьогоднішній день є багато наукових розвідок із питань функціонування мовних табу, є навіть словник евфемізмів російської мови [8]. Питання необхідності вивчення табуїтованої лексики на заняттях із РМІ вже піднімалися багатьма вченими, зокрема [2; 9; 10].

Зазначимо, що студенти, які володіють мовою на високому рівні, можуть і повинні освоювати всі шари лексики російської мови, у тому числі – й табуїтовані слова та вирази. Однак разом із тим не можна не помітити кількох очевидних складнощів у навчанні такої лексики іноземних студентів. Табуїтована лексика – особлива частина російської літературної мови, не тільки дуже велика кількісно, але при цьому й максимально різноманітна. Охопити її всю вкрай важко, та й недоцільно. Відповідно, великого значення набуває відбір мовного матеріалу й вибудовування системи навчальних вправ. Тільки така системна підготовча робота, з нашої точки зору, може дати позитивний результат у процесі навчання РМІ. Табуїтована лексика довгий час була поза увагою лінгводидактів, у тому числі тих науковців, які досліджують навчання іноземців. І тільки останнім часом з'являється все більше наукових розвідок, присвячених цій темі, а мовленнєві табу певної мови вважається за доцільне вивчати зі студентами, у тому числі іноземними. Саме тому **актуальність** дослідження не викликає сумнівів. **Мета** запропонованої розвідки – схарактеризувати певні мовні табу, актуальні для студентської аудиторії, та проаналізувати способи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що початково табу – це релігійна заборона, яка накладається на будь-яку дію, слово або предмет. Мовне табу – це заборона, яка існує у сфері мовлення. Табуїтованими можуть бути як цілі теми (про які не говорять у суспільстві), так і конкретні лексичні або фразеологічні одиниці,

які виявляються під заборною. (Детальніше про табуйовану лексику в системі навчання студентів РМІ див.: [3].) Разом із тим очевидно, що заборона на промовляння тих чи інших слів не означає припинення їх функціонування в мові, зникнення з неї. Механізми їх використання інші: на перший план виходить і активно включається лінгвістична прагматика. Один із засновників цього напрямку Ч. Морріс підкреслював, що для прагматики важливе «відношення знаків до їх користувачів», і саме прагматизм «обґрунтував важливе значення цього відношення для розуміння мисленнєвої діяльності» [7: 82] (переклад наш – О. Г.). У фокусі опиняється людина, яка говорить, і саме від неї залежить вибір тих чи інших лексичних одиниць. Наочним це є зокрема під час вибору табуйованої лексеми чи її евфемістичного «замінника» як для носіїв мови, так і подекуди для іноземців. Екстралінгвістична, а часом і лінгвокультурологічна реальність дає ключ, який дозволяє зрозуміти мовні процеси та врешті визнати акт комунікації успішним.

Поряд із визначенням мовного табу необхідно ввести для студентів поняття евфемізму і співвіднести його з табуйованою лексемою. Згідно з визначенням в енциклопедичному словнику з мовознавства, «евфемізми – це емоційно-нейтральні слова або вирази, які вживаються замість синонімічних їм слів або виразів, які видаються людині, що говорить, непристойними, грубими і нетактовними» [1: 590] (переклад наш – О. Г.). Таким чином, головна причина евфемізації – бажання пом'якшити сенс сказаного, уникати конфліктності спілкування, комунікативних невдач. Тож доцільним уважасмо говорити студентам про евфемізм як про мовний зворот, який використовується для пом'якшення ефекту від мовлення.

Питання класифікації евфемізмів давно цікавлять науковців. На нашу думку, найбільш зрозумілою для студентів і разом із тим адекватною можна вважати класифікацію Л. Крисіна, яка ґрунтується на тематичних ознаках. Автор виділяє важливі теми й сфери евфемізації, серед яких: фізіологічні процеси і стани; частини тіла, пов'язані з тілесним низом; стосунки між статями; хвороба і смерть, а також різні сфери соціального життя людини й суспільства. Л. Крисін підкреслює, що «в сучасних умовах найбільший розвиток отримують саме методи й засоби евфемізації, що зачіпають соціально значущі теми, сфери діяльності людини, її

відносини з іншими людьми, з суспільством, із владою» [5: 89–390] (переклад наш – О. Г.). Таким чином, як ми бачимо, аналізоване явище зараз стає все більш затребуваним. Симптоматично, що в різних стилях мовлення воно функціонує по-різному. Так, у побутовій розмові головна причина використання евфемізмів – бажання уникнути комунікативної невдачі, не образити співрозмовника або вималювати образ толерантної людини. У публіцистиці ж частіше евфемізми виступають як спосіб зміщення акценту з «неприємної» інформації, камуфлюють незручні теми, створюють ілюзію комфортного, безпечного, стабільного життя.

Працюючи над відбором мовного матеріалу й вибудовуванням системи навчальних вправ, викладачеві необхідно окреслити для себе певні обмеження. Так, слід прийняти як аксіому: охоплення всіх табуйованих тем і лексем неможливе й непотрібне в іншомовній аудиторії. Тому слід обмежитися темами, які були б актуальними для студентів, і набором лексем, які були б посильні для них. Уважаємо за доцільне використовувати тексти різних стилів мовлення. Найбільш вдалимими прикладами можна вважати тексти розмовного та публіцистичного стилів.

Так, у розмовному стилі можна виокремити певний «набір тем», про які треба говорити з обережністю. Перш за все, мова йде про вік людини, її зовнішній вигляд, професію, міжособистісні стосунки й звички. Тут цілком доречно розглядати:

- етикетні звернення (наприклад, переважне *дівчина* замість табуйованого *жінка*);
- опис зовнішності (заборона слів *товстий, інвалід, безногий, глухий, з кривими ногами, з носом картоплею*);
- етнічні стереотипи (обмеженість уживання слів на зразок *розкосі очі, негр, індус*);
- сексуальні уподобання (*гомосексуаліст, гомик* і ще більш грубі найменування давно не вважаються нейтральними).

Працюючи з текстами розмовного стилю, можна запропонувати студентам кілька завдань.

1. Знайти відповідність між табуйованим словом і евфемізмом: *готовий (пьяный), отблагодарить (дать взятку), округлиться (растолстеть), не очень хорошо (плохо), отправиться к праотцам (умереть), приболеть (заболеть), полуправда (ложь),*

необъективность (предвзятость), эгоистичный (жадный), дамская комната (туалет), нецелевое использование средств (воровство).

2. Навести якомога більше евфемізмів-синонімів до даних слів і пояснити значення тих лексем, які студенти не написали (після тире наведені варіанти відповідей):

старый – пожилой, в зрелом возрасте, в солидном возрасте, немолодой, в годах;

толстая – полная, крупная, корпулентная, женщина в теле, женщина с формами, рубенсовская женщина, кустодиевская женщина;

менструация – эти дни, критические дни, гости, красный день календаря;

беременная – в интересном положении, ждет ребенка, на сносях, готовится стать матерью;

проститутка – девушка легкого поведения, представительница древнейшей профессии, ночная бабочка, секс-работница, девушка без комплексов;

туалет – уборная, ватерклозет, кабинет задумчивости, домик уединения, виси (от англ. WC), для девушек обычно – место, где пудрят носик, поправляют прическу, освежают макияж;

умереть – отмучиться, скончаться, отойти в иной мир, оказаться в лучшем мире, спать вечным сном, преставиться, отдать богу душу.

3. Пояснити своєму товаришеві, що:

ему не идет этот костюм / ей не идет это платье;

он / она не умеет петь;

сегодня он / она выглядит старше, чем обычно;

он / она не справляется с обязанностями на работе;

вы не можете выполнить его / ее просьбу;

у вас заболел общий знакомый;

он / она говорит неправду.

Ще одна популярна сфера побутування евфемізмів – найменування «непрестижних» професій. Можна запропонувати студентам замінити евфемізми табуйованими сьогодні в суспільстві словами й обговорити, який спосіб евфемізації використовується в цьому випадку (заміна відомих слів новими іншомовними лексемами, які камуфлюють звичну суть і цим нібито підвищують престиж професії в очах самого співробітника й оточуючих). Серед найпопулярніших можна назвати професії:

сотрудника клининговой компании, клинера (уборщика), рабочего по благоустройству (дворника), менеджера по уборке (уборщика, мусорщика), помощницы по хозяйству (прислуги), персонального водителя (шофера); офис-менеджера, помощника руководителя (секретаря), специалиста отдела доставки (курьера), менеджера по отгрузке (грузчика), секьюрити (охранника), специалиста по продажам (продавца); стилиста, барбера (парикмахера), мастера маникюра, менеджера ногтевого сервиса (маникюриши), менеджера ресторана (официант); тьютора, фасилитатора (учителя).

У публіцистичному стилі мовлення, де є роздуми на політичні, економічні чи соціальні теми, евфемізми використовуються особливо часто. З одного боку, це можна розглядати як явище самоцензури: «замилені» визначення «гострих» слів створюють оптимістичний настрій у населення й не можуть викликати паніку. З іншого боку, подібне масове вуалювання дійсності часом викликає трагікомічний ефект.

Можна запропонувати студентам завдання зрозуміти, про що насправді йдеться, коли говорять про *замедление темпов роста (экономический кризис), отрицательную динамику (падение), регулирование численности сотрудников (увольнение персонала), конфликт, инцидент, боевые действия (война), ликвидацию (расстрел), задержание (арест), необходимость указать на дверь (уволить), присутствие, контингент (войско, армия), некоторую либерализацию цен (повышение цен), хирургическое вмешательство (операция) и др.*

Не менш важливо використовувати не тільки сучасні тексти (реальні приклади публіцистичного, розмовного стилю або сконструйовані власне викладачем), але й художню прозу, у тому числі класичну. Це не лише стане ще однією тренувальною вправою для студентів, але й дозволить їм зрозуміти масштаби явища мовного табу і спадкоємність сучасної російської літературної мови.

Так, у романі Ф. Достоєвського «Злочин і покарання» герой використовує слова-евфемізми *это і дело* замість слова *убийство* («Разве я способен на *это?*», «На какое дело хочу покуситься и в то же время каких пустяков боюсь») [4: 32]. Обговорення подібних прикладів важливо зокрема й для більш глибокого розуміння

тексту роману, образу головного героя. (Інші приклади евфемізації на теми хвороби і смерті в літературі XIX-XXI ст. див. [6]).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Працюючи з мовними табу й евфемізмами на заняттях із РМІ, студент повинен послідовно виробити такі навички:

- знаходити в тексті табуйоване слово / евфемізм;
- розуміти його значення;
- вміти замінювати його за необхідності евфемізмом / табуйованим словом;
- усвідомлювати причину використання евфемізму в кожному конкретному випадку або (не)доцільність табуйованої лексики.

Складно сказати, наскільки реальне досягнення цієї мети. Одне безсумнівно: будь-яка системна робота з табуйованою лексикою на заняттях із РМІ дозволяє студенту розвинути власну комунікативну компетентність, інтегруватися в культурне середовище носіїв мови, зрозуміти національно-культурні особливості конкретного етносу. Саме тому робота з мовними табу і способами їх подолання є **перспективним** напрямом у процесі навчання російської мови іноземних здобувачів вищої освіти. Перспективи дослідження мовних табу полягають у систематизації існуючої науково-методичної інформації, розробленні комплексу вправ, створенні навчального посібника із зазначеної теми та включенні відповідного розділу до програми вивчення російської мови на факультеті іноземних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арапова Н.С. Эвфемизмы. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: Большая российская энциклопедия, 1998. 685 с.
2. Гращенков Н.В. Теоретическая основа для изучения эвфемизмов и их интерпретация в иноязычной аудитории. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2015. № 11–2. С. 167–173.
3. Гребенщикова О.Г. Табуйована лексика в системі навчання РЯІ студентів-філологів: лінгвокультурологічний аспект. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. № 35. С. 37–47. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2019-35-03>.
4. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание. М.: Изд-во Худож. лит., 1970. 528 с.

5. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. *Русский язык конца XX столетия*: коллективная монография под ред. Е.А. Земской. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 384–408.
6. Малыгина Е.Н. Характеристика эвфемизмов медицинской речи в художественных текстах русской литературы XIX–XXI вв. *Вестник СамГУ*, 2006. № 10/2 (50). С. 170–178.
7. Моррис Ч. Основание теории знаков. *Семиотика* / под ред. Ю.С. Степанова. М.: Радуга, 1983. С. 37–89.
8. Сеничкина Е.П. Словарь эвфемизмов русского языка. М.: Флинта: Наука, 2008. 464 с.
9. Чибисова О.В. Формирование межкультурной компетенции посредством обучения эвфемизмам. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2013. Т. 3. С. 396–400. URL: <http://e-koncept.ru/2013/53081.htm> (дата звернення: 05.03.2020).
10. Zulfiya Şahin Эвфемизмы в преподавании русского как иностранного. *Ulakbilge*. 2017. Cilt 5, Sayı 15, Volume 5, Issue 15. S. 1457–1474.

REFERENCES

- Arapova, N.S. (1998). Evfemizmy [Euphemisms]. *Jazykoznanie. Bolshoj entsiklopedicheskij slovar [Linguistics. Great Encyclopedic Dictionary]*. Moscow: Bolshaja rossijskaja enciklopedija [in Russian].
- Chibisova, O.V. (2013). Formirovanie mezhekulturnoj kompetentsii posredstvom obuchenija evfemizmam [Formation of intercultural competence through teaching euphemisms]. *Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal "Koncept" [Methodological electronic magazine "Concept"]*, Vol. 3, pp. 396–400. Available at: <http://e-koncept.ru/2013/53081.htm> [Accessed: 05 March 2020] [in Russian].
- Dostoevskii, F.M. (1970). *Prestuplenie i nakazanie [Crime and punishment]*. Moscow: Izd-vo Khudozh. lit. [in Russian].
- Grashchenkov, N.V. (2015). Teoreticheskaja osnova dlja izuchenija evfemizmov i ikh interpretatsija v inoyazychnoj auditorii [Theoretical basis for the study of euphemisms and their interpretation in a foreign audience]. *Aktualnije problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk [Actual problems of humanities and natural sciences]*, Vol. 11-2, pp. 167–173 [in Russian].
- Hrebenshchikova, O.G. (2019). Tabujovana leksika v sistemii navchannya RYal studentiv-filologiv: lingvokulturologichnyy aspekt [Taboo vocabulary in the system of teaching RFL to philologists: linguocultural aspect]. *Vykladannia mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zviazky [Teaching Languages at Higher Institutions]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, Vol. 35, pp. 37–47 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2019-35-03>.

- Krysin, L.P. (2000). Jevfemizmy v sovremennoj russkoj rechi [Euphemisms in the modern Russian speech]. *Russkij jazyk konca XX stoletija [Russian language of the late twentieth century]*. Zemskaja, E.A. (Ed.). Moscow: Jazyki russkoj kultury, pp. 384–408 [in Russian].
- Malygina, E.N. (2006). Kharakteristika evfemizmov medicinskoj rechi v khudozhestvennykh tekstakh russkoj literatury XIX–XXI vv. [Characteristics of euphemisms of medical speech in the artistic texts of Russian literature of the XIX–XXI centuries]. *Vestnik SamGU [Bulletin of the Samara State University]*. Vol. 10/2 (50), pp. 170–178 [in Russian].
- Morris, Ch. (1983). Osnovanie teorii znakov [Foundations of the theory of signs]. *Semiotika [Semiotics]*. Stepanov, Yu.S. (Ed.). Moscow: Raduga, pp. 37–89 [in Russian].
- Senichkina, E.P. (2008). *Slovar evfemizmov russkogo jazyka [Dictionary of euphemisms of the Russian language]*. Moscow: Flinta: Nauka [in Russian].
- Zulfija, Sahin (2017). Evfemizmy v prepodavanii russkogo kak inostrannogo [Euphemisms in teaching Russian as a foreign language]. *Ulakbilge, Vol. 5, Issue 15*, pp. 1457–1474 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 13.02.2020

Гребенщикова Олександра Геннадіївна, канд. філол. наук, старший викладач кафедри мовної підготовки І Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, Харків, майдан Свободи, 4); e-mail: grebenchshikova@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8066>.

Гребенщикова Александр Геннадьевна, канд. філол. наук, старший преподаватель кафедры языковой подготовки І Учебно-научного института международного образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина (61022, Харьков, площадь Свободы, 4); e-mail: grebenchshikova@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8066>.

Oleksandra Hrebenshchykova, PhD in Philology, Assistant Professor, Language Training Department 1, Institute of International Education for Study and Research, V.N. Karazin Kharkiv National University (61022, Kharkiv, 4 Svoboda Square); e-mail: grebenchshikova@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2645-8066>.